

PARAFIA EWANGELICKO-AUGSBURSKA W SZCZYTNI W LATACH 1945–1969

Słowa kluczowe: Kościół Ewangelicko-Augsburski, Diecezja Mazurska, Szczytno, ks. Jerzy Sachs, ks. Alfred Jagucki, ks. Henryk Ćmok

Keywords: Evangelical-Augsburg Church, Masurian Diocese, Szczytno, Rev. Jerzy Sachs, Rev. Alfred Jagucki, Rev. Henryk Ćmok

Schlüsselwörter: Evangelisch-Augsburgische Kirche, Masurische Diözese, Ortelsburg (Szczytno), Jerzy Sachs, Alfred Jagucki, Henryk Ćmok

Zakończenie II wojny światowej dokonało ogromnych zmian w byłych Prusach Wschodnich. Dokonały się niepowtarzalne zmiany polityczne, narodowościowe, konfesyjne i społeczne. Północna część byłych Prus Wschodnich w wyniku traktatów międzynarodowych przypadła w udziale ZSRR, a południowa Polsce. Szczytno, leżące w południowej części Prus Wschodnich, znalazło się w granicach Polski. Miasto powiatowe, zamieszkałe do 1945 r. przede wszystkim przez ludność niemiecką wyznania luterńskiego, po 1945 r. zmieniło swe oblicze narodowościowe i konfesyjne. Przybywali na ten teren po 1945 r. Polacy z sąsiednich Kurpi i Mazowsza, wyznania rzymskokatolickiego. Z każdym rokiem ubywało wyznawców Kościoła luterńskiego, wyjeżdżali do Niemiec Zachodnich.

POCZĄTKI DUSZPASTERSTWA PARAFIALNEGO W SZCZYTNI PO 1945 ROKU

Pierwszym powojennym duszpasterzem w Szczytnie był ks. Jerzy Sachs. Warto tu nadmienić, że ks. Sachs pochodził z rodziny pastorskiej z długimi tradycjami¹.

* Ks. Krzysztof Bielawny – ksiądz archidiecezji warmińskiej, doktor habilitowany nauk teologicznych, profesor historii Kościoła w WSD Elbląg; wykładowca w Wyższej Szkole im. Bogdana Jańskiego w Elblągu (2007–2014), dyrektor Archidiecezjalnego Domu Rekolekcyjnego w Gietrzwałdzie (1999–2019), autor licznych publikacji o tematyce teologicznej i historycznej, zwłaszcza o sanktuarium maryjnym w Gietrzwałdzie. E-mail: krzysztof.bielawny@wp.pl

¹ Zob. T. Wegner, *Ród Sachsów*, „Kalendarz Ewangelicki” (dalej *KE*) 1997, R. 111, s. 201–205. Ks. Jerzy Sachs był czwartym z kolei w rodzinie pastorem. I tak: 1) ks. Samuel Bogumił Sachs

Pracę w Szczytnie rozpoczął 30 listopada 1945 r.² Posługa duszpasterska wymagała od ks. Jerzego wielkiego wysiłku, obszar duży, teren mało znany, ponadto nowa rzeczywistość społeczno-polityczna, a także konfesyjna.

Tak wspomina ks. J. Sachs swój pierwszy przyjazd do Szczytna: „(...) tuż przed wyjazdem do Szczytna, rzecz jasna wagonem towarowym, otrzymałem. (...) dokument, który stwierdza, że za wiedzą władzy jadę na teren powiatu Szczytno. (...) Przed dworcem w Szczytnie stał czołg – jakże koszmarnie wspomnienie. Droga do Starostwa, dokąd przede wszystkim miałem się udać, prowadziła obok kościoła. Był otwarty. Ołtarz obdarty z szat, na ołtarzu nic. Nieczysto, brud. Krzyż przewrócony, lichtarze połamane! Nie zapomnę wrażenia, jakie na mnie zrobił obraz przedstawiający świętego Piotra. Wierzyłem wtedy, że mnie Bóg nie opuści. Obraz ten i jego prawda wspierają mnie stale. Trzeba być wiernym i wpatrzonym w Jezusa. Między ołtarzem i ławkami stał stół. Jak się okazało, zza niego głosił Mazur, gromadkarz Bogumił Kompa, Słowo Boże (po tym znów był Gottlieb, ale nie przy mnie). Naprzeciw kościoła spalona plebania superintendenta, w głębi dworskie plebanie księży. Jedna zupełnie zniszczona, druga ewentualnie do remontu. Wszedłem tam i zapłakałem. Ale przecież nie od plebanii zaczyna się praca księdza”. I dalej: „Ojciec mój, proboszcz w Turku i konsenior przedwojennej diecezji kaliskiej, oddał dla Szczytna jeden komplet szaty ołtarzowej i na ambonę. Była to szata zielona. Zabrałem naczynia liturgiczne, zeszyty, ołówki i wszystko, co było potrzebne do urządzenia kancelarii”³. W liście do rodziców w przeddzień wigilii Bożego Narodzenia, 23 grudnia 1945 r., pisał o pierwszym swym nabożeństwie w kościele w Szczytnie, zaznaczając, że było bardzo mizerne, wiernych niewielu, śpiew słaby, a wierni, którzy byli w świątyni, śpiewali po niemiecku⁴.

Nominacje na duszpasterza ludności polsko-ewangelickiej ks. J. Sachs otrzymał 27 listopada 1946 r. na podstawie *Zasadniczego Prawa Wewnętrznego* z rąk ks. prezesa Konsystorza ks. dra Jana Szerudy, zastępcy biskupa. Posługę duszpasterską ks. Sachs pełnił w Szczytnie, Szymanach Dużych, Rańsku, Targowie, Trelkowie, Małych Jerutach, Gawrzyjałce, Lipowcu, Nowej Wsi, Rozogach i z filjałami w Klo-

urodził się 29 lutego 1800 r. w Rawiczu, a zmarł 8 maja 1849 r. w Przedeczcu. Był proboszczem w Wieluniu, w Warszawie i w Przedeczcu. 2) ks. Adolf Sachs urodził się 21 lipca 1839 r. w Wieluniu, a zmarł 18 maja 1896 r. w Wierzbołowie (dawna gubernia suwalska, obecnie Republika Litewska), tam też był przez całe swe życie księżowskie proboszczem. 3) ks. Leon Jan Sachs urodził się 27 października 1877 r. w Wierzbołowie, a zmarł 23 czerwca 1947 r. w Turku. Był proboszczem w Stawiszynie i w Turku. 4) ks. Jerzy Sachs urodził się 24 marca 1911 r., a zmarł 4 stycznia 1977 r. w Kaliszu. Proboszczem był w Szczytnie i Kaliszu. Protoplastą rodu był Samuel Gottlieb Sachs, sukiennik z Rawicza. Ks. Jerzy Sachs był jego praprawnukiem. Warto tu także nadmienić, że ks. J. Sachs był siostrzeńcem bpa Juliusza Burschego. Zob. E. Józwiak, *Kawalek nieba w sobie – w 25. rocznicę śmierci ks. Jerzego Sachsa*, Zwiastun 2002, nr 2 z 27 I.

² Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej APO), syg. 444/110, Pismo do Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski z dnia 30 listopada 1945 r., s. 47–46; Zob. K. Bielawny, *Kościół ewangelicko-augsburski na Warmii i Mazurach po II wojnie światowej w spojrzeniu historyczno-ekumenicznym*, Olsztyn 2008, s. 79–82.

³ Zob. J. Sachs, *Wspomnienia Mazurskie (fragmenty) i listy do Rodziców*, KE 1995, R. 109, s. 268–269.

⁴ Ibidem, *List do Rodziców* z 23 grudnia 1945 r., KE 1995, R. 109, s. 272. Por. A. Kossert, *Między dwiema tradycjami. Trudna historia Kościoła ewangelickiego na Mazurach po roku 1945*, „Borussia” 1998–1999 nr 17, s. 122. (s. 113–137).

nie, Spychowie⁵ i w Wielbarku. Do zadań ks. Jerzego należała: „(...) opieka religijno-duszpasterska nad współwyznawcami, prowadzenie parafii oraz objęcie majątku (ruchomego i nieruchomego) i zawiadywanie nim przy pomocy rad kościelnych”⁶.

Niebawem, po uzyskaniu pożyczki od Konsystorza Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Warszawie ks. Sachs odbudował zniszczoną plebanię, Warunki do mieszkania i pracy były godne. Pod koniec września 1947 r. ks. senior E. Friszke informował ks. Sachsa, że: „(...) Konsystorz Kościoła naszego liczy na ratalne spłaty zwrotnej pożyczki, udzielonej na remont plebanii w Szczytnie”⁷. Jednak spłata zaciągniętego długu nie była łatwa. Ks. Sachs 3 października 1947 r. poinformował ks. seniora E. Friszke⁸, że spłata pożyczki będzie zależała od zbiorów zboża na ziemi parafialnej⁹.

W styczniu 1948 r. ks. Sachs wraz z duchownym baptystą zorganizował *Tydzień Modlitwy*¹⁰, informował ks. seniora diecezji mazurskiej, że: „(...) zacząłem u siebie w sali i trzeba było ściany *rozsunąć*, bo się ludziska nie mieścili”¹¹. Warto tu nadmienić, że ruch ekumeniczny zapoczątkowano w Kościele ewangelickim¹². Praca duszpasterska w Szczytnie i okolicy wymagała od ks. Sachsa dobrego zdrowia i wysiłku fizycznego. Każdego dnia odwiedzał swe parafie i zbory oddalone o kilka czy kilkanaście kilometrów. W liście skierowanym do swego kolegi Janka pisał 20 stycznia 1948 r.: „(...) jestem w kursie i jeżdżę. Byłem w Gawrzyjałkach, wczoraj cały dzień w Romanach, jutro znów tam na nabożeństwo, czwartek Trelkowo, Rańsk, niedziela rano tu, a o 12 naboż. kom. w Gawrzyjałce”. Jednym z większych problemów duszpasterskich wśród Mazurów był brak śpiewników w języku polskim. Toteż ks. Sachs zapytywał swych kolegów pracujących na Śląsku, czy mają kancjonały z pieśniami polski, które by przydały się dla ludności ewangelickiej¹³.

⁵ Zob. K. Bielawny, *Sacrum i profanum na przykładzie luteranckich kościołów jubileuszowych w Prusach Wschodnich*, SE 2017, t. XVIII, s. 152.

⁶ Archiwum Diecezji Mazurskiej w Olsztynie (dalej ADMO), Teczka 2, Pismo ks. dra J. Szerudy do ks. J. Sachsa, z 27 XI 1946 r.; Por. K. Bielawny, *Kościół ewangelicko-augsburski*, s. 111.

⁷ ADMO, Teczka nr 6, Pismo ks. E. Friszke do ks. J. Sachsa, z 30 IX 1947 r.

⁸ Zob. K. Bielawny, *Kościół ewangelicko-augsburski*, s. 74–77.

⁹ ADMO, Teczka nr 3, Pismo ks. J. Sachsa do ks. seniora E. Friszke, z 3 X 1947 r. W piśmie ks. Sachsa czytamy: „(...) uprzejmie donoszę, że w poruszanej sprawie spłaty pożyczki na remont plebanii w Szczytnie nie mogę w tej chwili dać dokładnej i wiążącej odpowiedzi. Jak większość rolników tak i mnie dotknęła klęska nieurodzaju na uprawianej przestrzeni ziemi kościelnej. Trudno mnie przeto natychmiast odpowiedzieć, jaką sumę będę w stanie w tym roku zwrócić, ponieważ nie omlóciłem zboża i z kolei nie oddałem pożyczki siewnej. Dopiero w końcu października będę wiedział, jaką sumą dysponuję po spłaceniu kosztów uprawy i przeróbki. W obliczeniach moich w sprawie spłaty długu brałem też pod uwagę należny parafiom czynsz dzierżawny. Nieuregulowana jeszcze sprawa własności ziemi kościelnej nasuwa duże trudności w uzyskaniu należności; dotychczas nie zdołałem uzyskać należności za miniony okres. Niemożność dania zdecydowanej i pozytywnej odpowiedzi jest dla mnie tym więcej przykra, że jak ks. Senior zaznaczył, od spłacenia rat zależy egzystencja wielu parafii i ich przewodników”.

¹⁰ Wraz z duchownym z Kościoła baptystów ks. Sachs w styczniu organizował modlitwy o jedność chrześcijan. Obecnie chrześcijanie gromadzą się w swych świątyniach na wspólnych modlitwach w *Tygodniu Modlitw o Jedność Chrześcijan*.

¹¹ ADMO, Teczka nr 2, List ks. J. Sachsa do ks. R. Friszke, z 9 I 1948 r.

¹² Zob. K. Karski, *Dążenia ekumeniczne we współczesnym świecie*, Warszawa 1986, s. 29–34.

¹³ ADMO, Teczka nr 3, List ks. J. Sachsa do Janka, z 20 I 1948 r.

W roku 1950 ks. Sachs obsługiwał dwanaście parafii¹⁴, a mianowicie: Szczytno, Małe Jerutki, Gawrzyjałkę¹⁵, Rozogi ze stacjami kaznodziejскими w Farynach i Kłonie, parafię w Nowej Wsi, Lipowiec, Szymany Duże, Trelkowo ze stacją kaznodziejską w Nowych Kiejkutach, parafię w Targowie, Rańsku, Opaleńcu i Wielbarku¹⁶. W roku szkolnym 1950/51 regularne nabożeństwa dla dzieci odbywały się tylko w Szczytnie. W pracy duszpasterskiej ks. Sachsa wspomagało trzech pracowników, którzy pod nieobecność prowadzili szkółki niedzielne w parafii, m.in. ks. Wilim Jelonok-Missol¹⁷. Na naukę do szkółki niedzielnej w Szczytnie uczęszczało regularnie 73 dzieci. Lekcje religii odbywały się w szkole podstawowej nr 2, na katechizację uczęszczało 154 uczniów. Ks. Jerzy tygodniowo uczył 22 godziny. W kilku parafiach istniały chóry m.in. w Szczytnie, Rańsku, Rozogach, Nowej Wsi i w Gawrzyjałce. Poza tym w Gawrzyjałce i w Rańsku funkcjonowały małe orkiestry puzonistów¹⁸.

Z końcem 1950 r. do pomocy w pracy duszpasterskiej i katechetycznej w parafii w Szczytnie skierowano absolwenta studiów teologicznych Pawła Kubiczka. Pracy było bardzo dużo. Tym bardziej, że ks. proboszcz J. Sachs w tym czasie przebywał w więzieniu, oskarżony o działalność szpiegowską¹⁹. Więzienie opuścił w połowie 1951 r.²⁰ W czasie nieobecności ks. Sachsa w parafii opiekę duszpasterską nad wiernymi sprawował od grudnia 1950 r. do połowy lutego 1951 r. ks. Emil Kowala²¹, zaś od drugiej połowy lutego do czerwca 1951 r. ks. Rudolf Mrowiec²². Niebawem po powrocie z więzienia ks. J. Sachsa zmuszono do opuszczenia Szczytna. Tak też się stało²³. Dnia 1 października 1951 r. przekazał protokołem wszelkie agendy parafii ewangelicko-augsburskich Szczytna, Lipowiec, Gawrzyjałek, Trelkowa, Małych Jerutek, Targowa²⁴, Nowej Wsi, Rozogów, Rańska, Dużych Szyman i Wielbarka na ręce ks. seniora diecezji mazurskiej E. Friszke, z powodu braku nominacji nowego administratora²⁵. W latach 1946–1951 w parafii w Szczytnie służyła pomocą dusz-

¹⁴ Zob. *Wspomnienie – Śp. Ks. Jerzy Sachs*, KE 1978, R. 91, s. 51–54.

¹⁵ Zob. K. Bielawny, *Dzieje ludności luteranckiej i rzymskokatolickiej w Gawrzyjałkach na Mazurach w XX stuleciu*, Nurt 2015, R. 49, s. 193–210.

¹⁶ ADMO, Teczka nr 2, Pismo ks. E. Friszke do ks. J. Sachsa, z 23 IX 1950 r.

¹⁷ Zob. K. Bielawny, *Kościół ewangelicko-augsburski*, s. 81.

¹⁸ ADMO, Teczka nr 2, Pismo ks. J. Sachsa do Konsystorza Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, z 15 X 1950 r.

¹⁹ Zob. E. Józwiak, *Człowiek modlitwy i miłości*, w: *Dziękczynienie za moc krzyża w 100-lecie urodzin ks. konseniora Jerzego Sachsa*, Pszczyna 2011, s. 17.

²⁰ Zob. K. Bielawny, *Kościół ewangelicko-augsburski*, s. 81.

²¹ Ibidem, s. 111.

²² ADMO, Teczka nr 2, Pismo ks. R. Mrowca do ks. E. Friszke, z 16 III 1951 r.

²³ Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku (dalej IPN Bi), syg. 0089/1175/2, Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego (dalej WUBP) w Olsztynie, Wyciąg z opisanej części raportu za okres od 1 IX 1951 r. do 1 X 1951 r.

²⁴ Zob. K. Bielawny, *Dzieje parafii rzymskokatolickiej w Dźwierzutach*, Olsztyn 2013, s. 63–79; Por. Tenże, *Dzieje parafii luteranckiej w Świątynie – na Mazurach po 1945 r.*, w: *Veritas Christi Liberat*, pod. red. K. Parzych-Błakiewicz, Olsztyn 2014, s. 430–441.

²⁵ ADMO, Teczka nr 2, Protokół zdawczo-odbiorczy odnośnie do agend parafii w Szczytnie, z 1 X 1951 r. Ks. E. Friszke przyjął: księgę chrztów, obejmującą wszystkie parafie, z zapisami od

pasterską Elfrida Klas z domu Nistal²⁶, a w latach 1947–1951 kościelnym w parafii był Karol Moździen²⁷.

METODYŚCI W SZCZYTNIE I OKOLICY

Niebawem po zamieszkaniu w Szczytnie ks. Sachs zaniepokoił się próbą podjęcia pracy duszpasterskiej przez duchownych Kościoła metodystycznego²⁸ przy trzech kościołach w okręgu duszpasterskim Szczytno. Warto nadmienić, że w pierwszej połowie czerwca 1945 r. Kościół metodystyczny podjął starania o pozyskanie nieruchomości „po metodystach niemieckich” na Mazurach. Podsekretarz stanu dr Żaruk Michalski 11 czerwca 1945 r. wystosował m.in. do Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski, Jakuba Prawina pismo z prośbą, by: „(...) budynki te wraz z kaplicami oddać w posiadanie należycie upoważnionym przedstawicielom Kościoła Metodystycznego w Polsce”²⁹. Superintendent Kościoła metodystycznego K. Najder 7 grudnia 1945 r. skierował pismo do Ministerstwa Ziem Odzyskanych z prośbą o przekazanie świątyń wraz z plebaniami po Kościele ewangelicko-unijnym Kościołowi metodystycznemu w Szczytnie, Szymanach i w Pasymiu³⁰. Informacja ta niepokoiła duchownego Kościoła ewangelicko-augsburskiego J. Sachsa. W liście do swego kolegi pisał: „(...) nasi *ludzie* metodyści posiadają b. swoistą etykę – może oni słusznie postępują, a my błędzimy – co okazało się w następującym fakcie. Do Starosty w Sz.[czytnie] przyszło pismo z Wojew. Wydz. Społ. Polit., skierowane na skutek zapytania Min. Ziem Odz., w sprawie kościołów i plebanii w: Pasymiu, Szczytnie i Szymanach, o przyznanie których do ministerstwa wystąpili metodyści. Jeszcze zrozumiałbym sprawę Pasymia, bo – moim zdaniem – głupio sprawa wygląda. Siedział tam kazn. met., wpuścili go – trzeba ponosić konsekwencje. Ale w Szczytnie czy Szymanach siedzę od 3 miesięcy pracuję i teraz się to robi? Odpowiednie pismo Starosta wysłał, ale jak smutno świadczy o *żywołności prawdziwego chrześcijaństwa* podobny sposób podejścia do sprawy”³¹. Nie powiodło się

23 XII 1945 r. do 30 IX 1951 r.; księgę ślubów, księgę pogrzebów, teczkę korespondencji urzędowej (trzy zeszyty za lata 1946–1951), teczkę zawierającą listy wyborców wszystkich parafii, spisy parafian (31 zeszytów), teczki finansowe, wykazy komunikantów za lata 1946–1951, wykazy konfirmowanych za lata 1946–1951, cztery księgi zawierające wydanie aktów parafialnych i pieczęcie parafialne.

²⁶ Archiwum Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Szczytnie (dalej APE-AwSz), Teczka nr 2, Pismo ks. A. Tschirschnitza do Zakładu Ubezpieczeń Społecznych w Olsztynie, z 27 VII 1992 r.

²⁷ APE-AwSz, Teczka nr 3, Pismo ks. P. Kubiczka, z 19 V 1987 r.

²⁸ ADMO, Teczka nr 3, list ks. J. Sachsa do ks. E. Friszke, z 13 III 1946 r.

²⁹ Zob. K. Urban, *Luteranie i metodyści na Mazurach 1945–1957. Wybór materiałów*, Kraków 2000, s. 43.

³⁰ Ibidem, s. 46.

³¹ ADMO, Teczka nr 2, List ks. J. Sachsa do Kolegi, z 13 III 1946 r.

jednak metodystom objęcie planowanych świątyń w Szczytnie i okolicy³². W piśmie z 14 czerwca 1946 r. superintendent K. Najder do Ministerstwa Ziem Odzyskanych informował władze centralne w Warszawie, że praca Kościoła metodystycznego na Mazurach została nieco zmieniona, zaznaczając, że w Szczytnie i Szymanach pracują duchowni Kościoła ewangelicko-augsburskiego³³. Ostatecznie, metodyści nie podjęli pracy duszpasterskiej w tym rejonie Mazur³⁴.

KS. ALFRED JAGUCKI W SZCZYTNI 1951–1963

Na wakujące stanowisko proboszcza w Szczytnie swą kandydaturę zgłosił m.in. ks. Karol Jadwiszczok³⁵ z Wrocławia. W liście skierowanym do ks. seniora diecezji mazurskiej ks. E. Friszke, sugerował wykorzystanie swego urlopu na zapoznanie się z pracą na Mazurach. Mimo wielu chęci, ks. Jadwiszczok nie został nowym duszpasterzem w Szczytnie³⁶.

Nowym administratorem od 30 listopada 1951 r. parafii Szczytno, Targowo, Trelkowo ze stacjami kaznodziejskimi w Nowych Kiejkutach, Rańsku, Szymanach Dużych, Wielbarku, Rozogach, Gawrzyjałce, Małych Jerutkach, Nowej Wsi, Lipowcu i Opaleńcu został mianowany ks. Alfred Jagucki z Sorkwit³⁷. Parafię Sorkwity ks. Alfred opuścił z końcem lutego 1952 r.³⁸. Po wyborze na proboszcza Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Szczytnie przez zgromadzenie parafialne 7 listopada 1954 r.³⁹, ks. A. Jagucki uchwałą Konsystorza z 14 grudnia 1954 r. został zatwierdzony na proboszcza parafii w Szczytnie⁴⁰.

W styczniu 1952 r. absolwent teologii Paweł Kubiczek prosił ks. seniora E. Friszke o wystawienie upoważnienia dla kilku parafian, którzy zobowiązali się do pomocy katechetycznej. Prosząc o misję do katechizacji, tak ich scharakteryzował: „(...) są to ludzie, którym można zaufać. Bez ich pomocy trudno sobie wyobrazić

³² We wrześniu 1946 r. w Pasymiu Kościół rzymskokatolicki liczył 1736 wiernych, a Kościół ewangelicki – 1759. Natomiast Kościół metodystyczny nie miał swych wyznawców. Mimo to pod koniec 1945 r. świątynię przejął duchowny Kościoła metodystycznego kaznodzieja Jan Checzkiewicz; Zob. APO, WdsW, syg. 444/115, Pismo Starostwa Powiatowego w Szczytnie do Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie z 24 IX 1946 r.

³³ Zob. K. Urban, *Luteranie i metodyści*, s. 50–51.

³⁴ ADMO, Teczka nr 2, Pismo ks. O. Wittenberga i ks. J. Szczecha do ks. bpa J. Szerudy w Warszawie z dnia 1 III 1946 r.; Zob. K. Bielawny, *Kościół metodystyczny na Mazurach po II wojnie światowej*, w: *Polski protestantyzm w czasach nazizmu i komunizmu*, pod. red. J. Kłaczkowa, Toruń 2009, s. 477–502.

³⁵ Zob. B.M. Janowski, *Księża Kościoła ewangelicko-augsburskiego. Dodatek okolicznościowy*, Warszawa 2004, s. 80.

³⁶ ADMO, Teczka nr 6 i 9, Pismo ks. K. Jadwiszczoka do ks. E. Friszke, z 12 IX 1951 r.

³⁷ Ibidem, Teczka nr 2, Protokół zdawczo-odbiorczy, z 30 XI 1951 r.

³⁸ Ibidem, Teczka nr 6, Pismo ks. E. Friszke do P. Kubiczka, z 30 I 1952 r.

³⁹ Ibidem, Teczka nr 2, Protokół zgromadzenia parafialnego Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Szczytnie, z 7 XI 1954 r.

⁴⁰ Ibidem, Teczka nr 6, Uchwała Konsystorza, z 14 XII 1954 r.; Zob. K. Bielawny, *Kościół ewangelicko-augsburski*, s. 83.

regularną pracę”⁴¹. Upoważnienie do prowadzenia katechez mieli otrzymać: Emma Stopianka, Gustaw Tański, Fryc Sodański i Jan Rama⁴². Jednak ks. senior diecezji mazurskiej, E. Friszke, zaznaczył w piśmie z 30 stycznia 1952 r., że: „(...) w myśl § 81 p. 1 e działu III uchwalonego na Synodzie dnia 18 listopada 1951 r. udzielenie upoważnień do nauczania religii należy do ks. Biskupa. Wprawdzie chodzi w danym przypadku o osoby, które na okres przejściowy mają pomagać przy nauce przedkonfirmacyjnej, ale wolałbym, by i w tej sprawie zwrócono się do ks. Biskupa. Należy przy tym bliżej scharakteryzować w podaniu wymienione osoby określeniem ich kwalifikacji”⁴³. Ponadto ks. Friszke dodał, że nowy wniosek o udzielenie pozwolenia na nauczanie powinien wyjść od nowego administratora parafii ks. A. Jaguckiego⁴⁴.

W 1953 r., w okresie letnim, w Szczycinie przeprowadzono remont dachu i więzy kościoła parafialnego, część środków finansowych parafia otrzymała z Wydziału Kultury PWRN z Olsztyna⁴⁵. Za co swą wdzięczność wyraził ks. A. Jagucki i Rada Parafialna w Szczycinie. W roku następnym wyremontowano organy, brakujące części przywieziono z innych kościołów. I tak, z Trelkowa drewniane piszczałki, z Biskupca Warmińskiego resztki metalowych piszczałek i z Nowej Wsi piszczałki drewniane⁴⁶.

W dniu 14 marca 1954 r. odbyły się wybory rady parafialnej⁴⁷. Początkowo lista kandydatów do nowej rady parafialnej zawierała 32 nazwiska. Po weryfikacji kandydatów druga lista kandydatów zawierała 24 nazwiska⁴⁸. Parafia liczyła 433 osoby uprawnione do głosowania⁴⁹. Wybory do Prezydium Rady odbyły się 5 kwietnia 1954 r. Przewodniczącym został ks. A. Jagucki, wiceprzewodniczącym Henryk Krawczyk, sekretarzem Kurt Lorenz, skarbnikiem Małgorzata Sauden, kasjerem Kurt Mossakowski i członkiem rady parafialnej Gustaw Brosch⁵⁰.

W dniach 27–30 maja 1954 r. w parafii odbyła się ewangelizacja, nabożeństwa prowadził ks. Jan Niewieczerał, z Kościoła ewangelicko-reformowanego⁵¹. Warto

⁴¹ ADMO, Teczka nr 6, Pismo P. Kubiczka do ks. E. Friszke, z 10 I 1952 r.

⁴² Ibidem, Pismo P. Kubiczka do ks. E. Friszke, z 10 I 1952 r.

⁴³ Ibidem, Teczka nr 2, Pismo ks. E. Friszke do P. Kubiczka, z 30 I 1952 r.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ APE-Awsz, Księga I, Protokół RPE-A, z 26 II 1954 r.

⁴⁶ Ibidem, Protokół, z 10 X 1954 r.

⁴⁷ Ibidem, Protokół, z 7 III 1954 r.

⁴⁸ Ibidem, Protokół, z 14 III 1954 r. Ostateczna lista kandydatów do rady parafialnej w Szczycinie zawierała nazwiska z różnych miejscowości, a mianowicie: Gustaw Brosch z Roman, Henryk Krawczyk ze Szczycina, Wilhelm Makowka z Leman, Kurt Lorenz ze Szczycina, Reinhold Michel z Zielonki, August Dylewski ze Szczycina, Wilhelm Rozowski z Dybówka, Małgorzata Sauden ze Szczycina, Gustaw Pieczonka ze Szczycionka, Wilhelm Podsiadły ze Szczycina, Otton Wieczorek z miejscowości Płozy, Otton Krawczyk z Prusowego Borku, Wilhelm Kendziora z Sędańska, Henryk Kremenik z Wesołego Gruntu i pozostali ze Szczycina, Jan Rutkowski, Walter Niewiara, Wilhelm Blask, Karol Lux, Rudolf Steffan, Herbert Trzaska, Eugeniusz Stiller i Paweł Bok.

⁴⁹ APE-Awsz, Księga I, Protokół, z 14 III 1954 r.

⁵⁰ Ibidem, Protokół, z 5 IV 1954 r.

⁵¹ Ibidem, Protokół, z 19 V 1954 r.

nadmienić, że od czasu ewangelizacji w parafii wprowadzono „wg dawniejszego zwyczaju dzwonienie jednym dzwonem podczas modlitwy Pańskiej”⁵².

Od końca listopada 1954 r. ks. Piotr Rodkiewicz, dziekan Kościoła prawosławnego z Olsztyna, przez kilka miesięcy korzystał z gościnności braci luteran⁵³ i odprawiał nabożeństwa dla swych wiernych w sali parafialnej w Szczytnie⁵⁴. W nabożeństwach uczestniczyło kilkunastu parafian Kościoła prawosławnego.

Uroczysta instalacja ks. A. Jaguckiego w urząd proboszczowski w parafii w Szczytnie odbyła się 23 stycznia 1955 r. w obecności wielu duchownych i licznie zgromadzonych wiernych⁵⁵. W niedzielę Trójcy Świętej, 6 czerwca 1955 r. w parafii w Szczytnie odbyła się konfirmacja, poprzedzona tygodniem ewangelizacyjnym, w którym uczestniczyły siostry diakonisy ze Śląska⁵⁶, a także siostry z Mrągowa, Rynu i Węgorzewa⁵⁷. Uroczystości konfirmacyjne uświetnił swą obecnością chór parafialny z Nawiad⁵⁸.

W 1956 r. delegatami do zgromadzenia diecezjalnego diecezji mazurskiej z parafii Szczytno byli: Lorenz Kurt, Marta Lorkowska⁵⁹, Heinz Rogalla, Emil Mazuch i Wilhelm Podsiadły⁶⁰. W czasie miesięcznej nieobecności ks. A. Jaguckiego w sierpniu 1956 r., opiekę duszpasterską nad wiernymi sprawował ks. H. Ćmok i ks. T. Bogucki⁶¹.

Wydarzenia październikowe w 1956 r. na nowo obudziły w wiernych Kościoła ewangelicko-augsburskiego na Mazurach potrzebę używania w liturgii języka niemieckiego. Często kierowano prośby do swych duszpasterzy o kazania i śpiew w języku niemieckim⁶². Tak też było w parafii Szczytno. Ks. A. Jagucki informował seniora diecezji mazurskiej E. Friszke, że: „(...) parafianie domagają się wyraźnie śpiewu w języku niemieckim, domagają się także kazań w języku niemieckim”. I dalej: „(...) są jednostki, które w ogóle nie znają języka polskiego i jest znaczna

⁵² Ibidem, Protokół, z 19 V 1954 r. W kościołach rzymskokatolickich małe dzwonki (sygnaturki) dzwoniły w czasie wypowiedzianych słów konsekracji chleba i wina. Zwyczaj używania jednego dzwonu w czasie modlitwy Pańskiej w kościołach ewangelickich na Mazurach zupełnie zanikł.

⁵³ APE-AwSz, Księga I, Protokół, z 8 VIII 1954 r. Rada Parafialna 8 sierpnia 1954 r. podjęła uchwałę, w której czytamy: „Parafia może okresowo, na podstawie umowy o wynajęcie obiektu, oddać do użytkowania kaplicę cmentarną, w której jest potrzebny tylko mały remont. Do chwili zakończenia remontu kaplicy, nabożeństwa zboru prawosławnego mogą się odbywać w sali parafialnej w godzinach wolnych od nabożeństw naszego zboru”.

⁵⁴ ADMO, Teczka nr 6, Pismo ks. A. Jaguckiego do dziekana Kościoła prawosławnego P. Rodkiewicza, z 22 XI 1954 r.

⁵⁵ APE-AwSz, Księga I, Protokół, z 9 I 1955 r.

⁵⁶ Ze Śląska na tydzień ewangelizacyjny do Szczytna przybyła s. Jadwiga Kunert i s. Danuta Gerke, wieloletnia przełożona diakonatu. Zob. J. Kiszka-Bruell, *Matka Przełożona Siostra Diakonisa Danuta Gerke*, Cieszyn 2004; E. Gajdacz, *Śp. Matka Przełożona – Danuta Wanda Gerke*, KE 1998, R. 112, s. 100–103.

⁵⁷ APE-AwSz, Księga I, Protokół, z 24 IV 1955 r.

⁵⁸ Ibidem, Protokół, z 22 V 1955 r.

⁵⁹ Przez wiele lat uczyła dzieci i młodzież w szkółce niedzielnej. Zob. A. Jagucki, *Mazurskie dole i niedole*, Olsztyn 2004, s. 105.

⁶⁰ ADMO, Teczka nr 6, Pismo ks. A. Jaguckiego do ks. seniora E. Friszke, z 27 I 1956 r.

⁶¹ Ibidem, Teczka nr 10, Pismo ks. E. Friszke do ks. A. Jaguckiego, z 13 VII 1956 r.

⁶² Zob. K. Bielawny, *Kościół ewangelicko-augsburski*, s. 267.

liczba, która słabo włada językiem polskim. Starsze pokolenie, które nie chodziło do polskiej szkoły, ma duże trudności w czytaniu tekstu polskiego, stąd trudności przy śpiewie z polskich śpiewników. Żądanie śpiewu w języku niemieckim jest powszechne. (...) W chwili obecnej jest wielkie wrzenie i wprowadzenie pewnych zmian językowych, w pierwszym rzędzie śpiewu w języku niem. spowodowałoby pewne uspokojenie, dałoby poczucie swobody i wolności”. Kończąc pismo, ks. Jagucki zaznaczył, że Mazurzy byli ponownie „u siebie w domu”⁶³. Choć pod koniec lat pięćdziesiątych XX stulecia ks. Jagucki apelował do swych parafian, by śpiew i liturgię sprawować w j. polskim. Wielu parafian nie akceptowało j. polskiego w liturgii kościelnej⁶⁴.

Ks. A. Jagucki w czasie swego duszpasterzowania troszczył się o dobre wychowanie dzieci i młodzieży. W roku 1957, w porozumieniu z seniorem diecezji mazurskiej, ks. E. Friszke wysłał ze swej parafii na trzymiesięczny kurs pracowników młodzieżowych w Minneapolis Hannę Dilewską⁶⁵. Od 14 czerwca 1957 r. ks. A. Jagucki otaczał opieką duszpasterską także wiernych parafii Koboły i Rasząg⁶⁶.

W 1957 r. kościół ewangelicki w Szczytnie wymagał remontu, choć w sprawozdaniu o nieruchomościach przynależących do parafii odnotowano, że był w stanie dobrym. Ponadto do parafii przynależała plebania murowana w stanie dobrym, dom parafialny, stodoła, 6 ha ziemi ornej i 8 ha łąk. W zarządzie parafii były także cmentarze w kilkunastu miejscowościach, m.in. w Szczytnie, Romanach, Rumach, Lemanach⁶⁷. Na cmentarzu w Szczytnie późną jesienią 1957 r. i wczesną wiosną 1958 r. przeprowadzono remont kaplicy cmentarnej. Prace remontowe przeprowadził H. Krawczyk⁶⁸. Uroczystego poświęcenia odremontowanej kaplicy dokonał ks. bp A. Wantuła 21 września 1958 r.⁶⁹.

Smutnym wydarzeniem dla ks. A. Jaguckiego i wielu wiernych Kościoła ewangelicko-augsburskiego na Mazurach były wyjazdy dawnych mieszkańców do Niemiec Zachodnich. ks. Jagucki w sprawozdaniu z pracy duszpasterskiej informował radę parafialną: „(...) w 1957 r. dużo osób opuściło parafię ze względu na wyjazd za granicę”. Relacjonował dalej, że: „(...) pomimo dużego upływu ludzi, liczba komunikantów wzrosła. Frekwencja na godzinach młodzieżowych nie zmniejszyła się,

⁶³ ADMO, Teczka nr 2, Pismo ks. A. Jaguckiego do ks. E. Friszke, z 15 XII 1956 r.

⁶⁴ APE-AwSz, Księga I, Protokół, z 21 III 1960 r.

⁶⁵ ADMO, Teczka nr 2, Pismo ks. A. Jaguckiego do ks. bpa K. Kotuli, z 9 II 1957 r. H. Gilewska, córka Augusta i Marty z domu Jorga. Urodziła się 2 IX 1934 r. w Szczytnie, w roku 1956 ukończyła Liceum Ogólnokształcące w Szczytnie. Od roku 1950 prowadziła szkołkę niedzielną, a także była aktywnym członkiem chóru parafialnego i grupy młodzieżowej. W 1952 r. brała udział w kursie dla pracowników szkółki niedzielnej w Tabicie, zaś w 1956 r. uczestniczyła w kursie ewangelizacyjno-misyjnym w Miechowicach. Zob. A. Jagucki, *Trzydzieści lat później*, Gazeta Ewangelicka 2002, nr 11/12, s. 14–15.

⁶⁶ APE-AwSz, Księga I, Protokół, z 4 VIII 1957 r.

⁶⁷ ADMO, Teczka nr 2, Wykaz użytkowanych obiektów kościelnych parafii w Szczytnie, z 10 X 1957 r.

⁶⁸ APE-AwSz, Księga I, Protokół, z 3 XI 1957 r.

⁶⁹ Ibidem, Protokół, z 31 VIII 1958 r.

chór kościelny oraz puzonistów istnieje również dzięki dobrej pracy dyrygenta pana Broschka⁷⁰.

W dniu 15 kwietnia 1958 r. ks. A. Jaguckiego wybrało zgromadzenie diecezjalne ewangelicko-augsburskiej diecezji mazurskiej na przewodniczącego komisji ewangelizacyjno-misyjnej. Ponadto do komisji zostali wybrani: ks. E. Busse, ks. H. Ćmok, Napierski, Jaergerthal i Bekker. Po zatwierdzeniu komisji ewangelizacyjno-misyjnej przez Konsystorz Kościoła ewangelicko-augsburskiego w PRL uchwałą z dnia 27 maja 1958 r.⁷¹, ks. senior diecezji mazurskiej E. Friszke przesłał 14 czerwca 1958 r. pismo, w którym czytamy: „(...) życzę tejże Komisji obfitego błogosławieństwa Bożego na tak ważnym odcinku życia kościelnego. Proszę tę pracę rozpocząć w tej ufności, że poparta ona zostanie przez księży i szerokie rzesze naszych wiernych – ku chwale Boga, na użytek Kościoła i ku zbawieniu tych, którzy są jeszcze żywymi członkami⁷²”.

Niezrozumiałe było dla wielu duszpasterzy i wiernych ograniczanie działalności duszpasterskiej Kościoła poprzez nakładanie wysokich czynszów na nieruchomości kościelne, a także zajmowanie ich na inne cele. Tak też było w parafii ewangelicko-augsburskiej w Szczytnie. Przewodniczący PRN w Szczytnie J. Pietrzykowski pismem z dnia 31 VII 1959 r. informował parafię, że: „(...) w dniu 12 VIII 1959 r. o godzinie 13-tej nastąpi protokolarne objęcie nieruchomości położonej w Szczytnie będącej dotychczas w administracji tamt. parafii i prosi o wyznaczenie na dzień ten osoby upoważnionej do przekazania tej nieruchomości”. Kończąc pismo, informowano, że Prezydium MRN w Szczytnie naliczy odpowiedni czynsz za użytkowanie budynków mieszkalnych przez parafię⁷³. Warto tu nadmienić, że nieruchomości należące przed 1945 r. do niemieckich kościelnych osób prawnych w myśl art. 2 dekretu z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i ponemieckich⁷⁴ na Ziemach Odzyskanych z mocy samego prawa przeszły na własność skarbu państwa.

Niebawem po nałożeniu dość wysokiego czynszu na nieruchomości parafialne, ks. proboszcz A. Jagucki informował Konsystorz Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w PRL w Warszawie, że parafia poza kościołem i kaplicą mieszczącą się w domu parafialnym, użytkuje także plebanię z ośmioma izbami, dom parafialny, budynek gospodarczy i ogród o powierzchni 0,75 ha. Za powyższe nieruchomości parafia była zobowiązana miesięcznie płacić około 1400 zł. Powyższa suma była niemożliwa do uiszczenia. Warto tu dodać, że wszystkie były własnością parafii, plebanię odbudowano w 1947, budynek gospodarczy wybudowano zaraz po zakończeniu II wojny światowej, dom parafialny odbudowano w 1953 r. a garaż w 1959 r.⁷⁵.

⁷⁰ Ibidem, Protokół, z 16 III 1958 r.

⁷¹ ADMO, Teczka nr 2, Wyciąg z protokołu zgromadzenia diecezjalnego, z 15 IV 1958 r.

⁷² Ibidem, Teczka nr 1, Pismo ks. seniora E. Friszke do ks. A. Jaguckiego, z 14 VI 1958 r.

⁷³ Ibidem, Teczka nr 2, Pismo Przewodniczącego Prezydium MRN w Szczytnie do Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Szczytnie, z 31 VII 1959 r.

⁷⁴ Dz.U. 1946 r., Nr 13, poz. 87.

⁷⁵ ADMO, Teczka nr 2, Pismo ks. A. Jaguckiego do Konsystorza Kościoła E.A. w PRL w Warszawie, z 22 II 1960 r.

Mimo wielu przeciwności ze strony władz komunistycznych, wierni, wraz ze swym duszpasterzem, podejmowali wiele inicjatyw. Wczesną wiosną 1959 r. powołano Komitet Remontu Kościoła w Szczytnie. W skład Komitetu weszli: inż. Emil Leyk, Fryderyk Plotzki, Juliusz Maciej, Friedrich Brzeziński, Heinz Badorek i Lothar Puzicha⁷⁶.

Od 15 maja 1960 r. członkami rady parafialnej w Szczytnie byli: Ewald Wieczorek, Artur Rozowski, Gustaw Brosch, Herbert Badorek, Heinz Rogalla, Reinhold Michel, Helmut Kerstan, Ryszard Kopka, Wilhelm Makowka, Kurt Mossakowski i Lothar Puzicha. Zaś na zastępców wybrano sześć osób, a mianowicie: Gustawa Gaciocha, Alfreda Zamorskiego, Karola Rogallę, Wilima Bratka, Reinholda Padberga i Hermana Bollmana. W skład komisji rewizyjnej weszli: Emil Leyk, Inga Cypinska, Jan Kalinowski i Urszula Trzaska⁷⁷.

W ostatnich dniach maja 1961 r. konfirmowanych było w Szczytnie 78 osób i 50 osób w filiałach i stacjach kaznodziejskich. Zaś w dniach 4–10 czerwca br. odbył się Tydzień Ewangelizacyjny, w którym uczestniczyli m.in. ks. bp Karol Kotuła, ks. Lucjan Steinhagen, ks. Henryk Ćmok, ks. Jan Gogółka. W tymże roku zorganizowano także 10-lecie konfirmacji, wybrano Komitet Organizacyjny, w którego skład weszli: Jan Rogala – przewodniczący, Inga Cypinska, Ilsa Lorentz, Ruta Kownacka, Lothar Puzicha i Ryszard Kopka⁷⁸. Parafia w Szczytnie w 1961 r. wspomogła także parafię w Kurkach, przekazując 150 szt. piszczałek organowych⁷⁹. Dar ten pozwolił wyremontować ks. J. Otelli⁸⁰ zniszczone organy w świątyni w Kurkach.

Delegatami z okręgu wyborczego parafii ewangelicko-augsburskiej w Szczytnie i zboru w Trelkowie do Zgromadzenia Diecezjalnego Diecezji Mazurskiej zostali wybrani 27 maja 1962 r. trzej delegaci: Kurt Lorenz, Lothar Puzicha i Emil Sontapski, wszyscy mieszkający w Szczytnie⁸¹. Delegatów świeckich do Zgromadzenia Diecezjalnego Diecezji Mazurskiej zatwierdził Konsystorz uchwałą z dnia 7 czerwca 1962 r.⁸². Warto tu nadmienić, że w połowie roku 1962 ks. senior A. Jagucki sporządził dokładny wykaz parafii w diecezji mazurskiej z liczbą wiernych. Ks. senior

⁷⁶ APE-AwSz, Księga I, Protokół, z 15 III 1959 r.

⁷⁷ ADMO, Teczka nr 2, Protokół Zgromadzenia Parafialnego parafii ewangelicko-augsburskiej w Szczytnie, z 23 V 1960 r. w sporządzonym protokole czytamy: „(...) Lista wyborców obejmuje 517 nazwisk członków parafii, w Zgromadzeniu wzięło udział 53 członków mających czynne prawo wyborcze. Rada parafialna sporządziła, zasięgając opinii członków parafii listę kandydatów na członków Rady Parafialnej obejmującą 18 nazwisk. (...) Wynik obliczenia głosów przedstawia się wg protokołu skrutacyjnego następująco: 1. Herbert Badorek, Rudka 44 głosów; 2. Herman Bollman, Szczytno – 12; 3. Wilim Bratka, Piecuchy – 14; 4. Gustaw Brosch, Romany – 45; 5. Gustaw Gacioch, Zedansk – 22; 6. Helmut Kerstan, Pr. Borek – 38; 7. Ryszard Kopka, Szczytno – 37; 8. Kurt Lorenz, Szczytno – 41; 9. Wilhelm Makowka, Lemany – 36; 10. Reinhold Michel – 41; 11. Kurt Mossakowski, Szczytno – 36; 12. Reinhold Padberg, Szczycionek – 14; 13. Lothar Puzicha, Szczytno – 29; 14. Heinz Rogalla, Romany – 43; 15. Karol Rogalla, Szczytno – 18; 16. Artur Rozowski, Dębówko – 43; 17. Ewald Wieczorek, Płozy – 46; 18. Alfred Zamorski, Lemany – 22”.

⁷⁸ APE-AwSz, Księga I, Protokół, z 14 V 1961 r.

⁷⁹ Ibidem, Protokół, z 10 IX 1961 r.

⁸⁰ ADMO, Nominacje, Pismo ks. biskupa A. Wantuły do ks. J. Otello z dnia 24 maja 1961 r.

⁸¹ Ibidem, Teczka nr 2, Protokół Zgromadzenia Parafialnego Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Szczytnie, z 7 VI 1962 r.

⁸² Ibidem, Teczka nr 4, Pismo Prezesa Konsystorza, z 7 VI 1962 r.

projektował nowy podział administracyjny parafii w diecezji mazurskiej. W tym czasie diecezja mazurska liczyła 24 parafie liczące łącznie 21 370 wiernych⁸³.

Ks. A. Jagucki w sierpniu 1963 r. otrzymał propozycję objęcia parafii ewangelicko-augsburskiej w Cieszyńcu. Podjęcie decyzji nie było łatwe. Tyle lat pracujących na Mazurach, pośród wiernych, którzy dzielili radości i smutki w okresie powojennym. Swą decyzję o podjęciu zmiany parafii ogłosił radzie parafialnej 4 listopada 1962 r.⁸⁴. Przyjaciel ks. Alfreda, ks. J. Otello, proboszcz z Nidzicy starał się nakłonić ks. Alfreda do pozostania na Mazurach⁸⁵. Jednak nie zmieniło to decyzji ks. Alfreda.

⁸³ APE-AwSz, Księga II, Wykaz parafii w diecezji mazurskiej w 1962 r. Ks. Jagucki projektował likwidację kilku parafii, włączając je jako filjały albo stacje kaznodziejskie do innych okręgów duszpasterskich. I tak, w parafii Mrągowo mieszkało 2120 wiernych, zaś w filjał w Użerankach z 200 wiernymi planowano dołączyć do parafii w Mrągowie, łącznie parafia by liczyła 2320 wiernych, z parafii Sorkwity projektowano odłączyć Kobyłty przyłączając do parafii w Biskupcu, parafia miała liczyć 1220 wiernych. Z parafii w Rynie projektowano odłączyć filjał w Użerankach, parafia ryńska liczyłaby 1260 wiernych, parafia w Giżycku liczyła 1340 wiernych, w Nidzicy 1140, w Rańsku 1120, w Pasymiu 1140, do parafii Szczytno planowano dołączyć okręg duszpasterski w Dźwierzutach, parafia Szczytno liczyłaby 1420 wiernych, w parafii Nawiady mieszkało 960 wiernych, w Kętrzynie 930, w Mikołajkach 870 (?), w Olsztynie, 780, w Wielbarku 789, Świętajnie 760, zaś z parafii w Biskupcu reszelskim planowano odłączyć Dźwierzuty, a przyłączyć Kobyłty, ostatecznie parafia Biskupiec liczyłaby 730 wiernych, parafia w Ostródzie 700 wiernych, w Ukcie 660, w Rozogach 620, w Węgorzewie 570, w Mańkach 560, w Pieszku 480, do parafii w Działdowie planowano dołączyć parafie w Prabutach i Mikołajkach Pomorskich, łącznie parafia liczyłaby 430 wiernych (?), do parafii w Wydminach planowano dołączyć Olecko i Elk łącznie byłoby 430 wiernych albo do parafii w Zalewie projektowano dołączyć Prabuty i Mikołajki Pomorskie, co w rezultacie dałoby 308 wiernych. Zmiany były konieczne z powodu zmniejszającej się liczby wiernych w poszczególnych okręgach duszpasterskich spowodowanych najczęściej wyjazdami do Niemiec Zachodnich.

⁸⁴ APE-AwSz, Księga II, Protokół, z 4 XI 1962 r.

⁸⁵ Zob. A. Jagucki, *Mazurskie dole i niedole*, s. 156–157. We wspomnieniach ks. Jagucki tak wspominał tamten czas, „Nie byłem jednak zdecydowany, widząc reakcje moich parafian i słyszając ostrą replikę ks. Otelli, który przemawiał w imieniu innych mazurskich księży. Czekałem na jakiś znak. Ale gdy wziąłem jeszcze raz do ręki pismo biskupa naszego Kościoła, uznałem je za taki wystarczający znak. Ks. biskup prof. dr Andrzej Wantuła, napisał pod datą 5 października 1963 roku: «Droga kościelna księdza po ordynacji, która miała miejsce w Warszawie, rozpoczęła się w polskiej parafii ewangelickiej w Łodzi u boku ówczesnego biskupa naszego Kościoła, księdza doktora Karola Kotuli». Ks. bp Wantuła w dalszej części listu pisał o pracy duszpasterskiej ks. A. Jaguckiego przede wszystkim na Mazurach, doceniając jego trud i poświęcenie. W dalszej części listu widnieje: „(...) rozliczne były stanowiska, które Ksiądz w tym okresie piastował: rozliczne też jednostki, którymi administrował. Ostatnie miejsce postoju na ziemi mazurskiej wyznaczył Bóg Księdzu w Szczytnie, gdzie w 1954 r. powołał Księdza zbor na swego proboszcza i duszpasterza. W 1959 roku powołany został Ksiądz na urząd zwierzchniego włodarza całej Diecezji Mazurskiej, na urząd seniora. Na urząd ten wniósł Ksiądz ze sobą to, co GO zawsze cechowało w kościelnej pracy: głębokie umiłowanie sprawy Pana, oddanie się jej całym sercem i duszą, gorliwość, sumiennosc, dobra wole, zapał i wierność swemu powołaniu”. – Ks. biskup kontynuował laudacje na cześć księdza seniora A. Jaguckiego list słowami: „(...) w całej swej dotychczasowej pracy dał się Ksiądz Senior poznać jako troskliwy, gorliwy, energiczny i wierny duszpasterz. Duszpasterskie dary zostały nam dane z góry. Ksiądz w te dary został obficie wyposażony przez Pana Kościoła. Poruczonych mu talentów Ksiądz nigdy nie zakopywał, przeciwnie – ubogacał nimi przez wszystkie swoje lata służby nie tylko swoich parafian i wiernych Diecezji mazurskiej, lecz również szersze zastępy wiernych całego naszego Kościoła”.

Przed opuszczeniem Mazur, pracownicy tajnej policji politycznej sporządzili raport o ks. Alfredzie w którym czytamy: „(...) urodził się 21 marca 1914 r. w Kramniku, gm. Wiżajny, w pow. suwalskim. Syn Gustawa i Wandy z domu Kierut. Po ukończeniu Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Warszawskiego w 1938 r. został ordynowany na wikariusza Polskiej Parafii Ewangelickiej w Łodzi, gdzie pracował jako nauczyciel religii do lipca 1939 r., a od lipca do sierpnia 1940 r. pełnił obowiązki administratora parafii ewangelicko-augsburskiej w Wiżajnach. We wrześniu 1940 r. został wcielony do służby sanitarnej w armii niemieckiej. Od lutego 1941 r. do lutego 1943 r. był tłumaczem w Strassburgu oraz w Offenburgu. W marcu 1943 r. ponownie powrócił do służby sanitarnej, którą pełnił w izbach chorych w Salonikach, w Belgradzie, Zagrzebiu i w Austrii. W kwietniu 1945 r. dostał się na terenie Austrii do niewoli amerykańskiej, z której po kilku miesiącach został zwolniony i w sierpniu 1945 r. wrócił do kraju. We wrześniu 1945 r. został skierowany do pracy duszpasterskiej na teren województwa olsztyńskiego. Od 1954 r. był proboszczem parafii ewangelicko-augsburskiej w Szczytnie. W listopadzie 1958 r. został wybrany Seniorem Diecezji Mazurskiej, której siedzibą było Szczytno”⁸⁶.

KS. HENRYK ĆMOK – NIESTRUDZONY DUSZPASTERZ

Na posiedzeniu rady parafialnej w Szczytnie 4 sierpnia 1963 r., obecnemu na niej ks. Ćmokowi, radni zaproponowali kandydowanie na urząd proboszcza. Ks. Ćmok odrzekł: „(...) Jak to będzie wola Boga najwyższego i gdyby ks. senior miał naprawdę odejść, to on nie ma nic przeciwko temu, aby przyjąć na siebie odpowiedzialność za parafię szczytnowską”. Ks. Ćmok dodał, że jest zobowiązany wobec parafii Wielbark, bo w czasie studiów otrzymywał z parafii wielbarskiej stypendium. Ponadto opiekował się ewangelikami mieszkającymi w Łomży i Przasnyszu. Na zakończenie posiedzenia radni podjęli uchwałę, że „(...) z chwilą odejścia ks. prob. Jaguckiego należy pisemnie się zwrócić do władz kościelnych, aby zatwierdziły kandydaturę ks. Ćmoka na proboszcza parafii w Szczytnie, jak również z powodu trudności komunikacyjnych o przydzielenie ks. Ćmokowi samochodu służbowego, ponieważ poszczególne punkty odprawiania nabożeństw będą wtedy bardzo rozległe”⁸⁷. Jednak na kolejnym posiedzeniu rady parafialnej, 1 września 1963 r., ks. A. Jagucki poinformował zebranych, że projektowane jest, by w parafii Szczytno nadal była siedziba seniora diecezji mazurskiej, ale będzie to zależało od decyzji Naczelnej Rady Kościoła⁸⁸. Ostatecznie tak się stało, że plany ks. Jaguckiego nie powiodły się⁸⁹.

Dnia 23 września 1963 r. rada parafialna parafii ewangelicko-augsburskiej w Szczytnie zwróciła się do Konsystorza Kościoła ewangelicko-augsburskiego w PRL na podstawie uchwały z dnia 22 września 1963 r. z prośbą o ogłoszenie

⁸⁶ APO, PWRN w Olsztynie, Wydział do Spraw Wyznań, Pismo z 13 VIII 1963 r.; Zob. K. Bielawny, *Kościół ewangelicko-augsburski*, s. 56.

⁸⁷ APE-AwSz, Księga II, z 4 VIII 1963 r.

⁸⁸ Ibidem, z 1 IX 1963 r.

⁸⁹ Zob. K. Bielawny, *Kościół ewangelicko-augsburski*, s. 56–57.

wakansu na stanowisku proboszcza w parafii w Szczytnie⁹⁰. Kilka dni później, 26 września 1963 r., prezydium NRK powzięło uchwałę: „(...) ogłosić wakans na stanowisku proboszcza parafii w Szczytnie z terminem do dnia 30 listopada 1963 r.”⁹¹. Podjęto także drugą uchwałę, w której zlecono tymczasowe pełnienie urzędu administratora parafii w Szczytnie ks. Henrykowi Ćmokowi⁹².

Po kilku miesiącach, 19 stycznia 1964 r., zgromadzenie parafialne ewangelicko-augsburskiej parafii w Szczytnie dokonało wyboru na proboszcza dotychczasowego administratora ks. H. Ćmoka⁹³. Warto podkreślić, że poza ks. Ćmokiem nie było innej kandydatury na stanowisko proboszcza w Szczytnie⁹⁴. Konsystorz wybór zatwierdził 25 kwietnia 1964 r.⁹⁵.

Ks. H. Ćmok poza pracą duszpasterską w parafii i pobliskich zborach brał czynny udział w ogólnopolskich spotkaniach ewangelizacyjno-misyjnych. Przez kilka pierwszych dni lipca 1965 r. uczestniczył w Tygodniu Ewangelizacyjno-Misyjnym w Dziegielowie⁹⁶.

W roku szkolnym 1965/66 ks. Henryk uczył lekcji religii w dziesięciu punktach katechetycznych, m.in. w Szczytnie w kaplicy ewangelickiej w budynku parafialnym, w Trełkowie w kościele ewangelickim, w Rudce w salce katechetycznej w mieszkaniu prywatnym u Helmuta Adamowskiego, w Księżym Lasku w kościele ewangelickim, w Zieleńcu Dużym w prywatnym domu u Kreugera, w Wielbarku w kaplicy ewangelickiej w budynku plebanijnym, w Opaleńcu w kościele ewangelickim, w Rogu w kaplicy ewangelickiej w prywatnym budynku u Adama Wyska, w Wesołowie w prywatnym mieszkaniu u Reinholda Papajewskiego i w Szymanach w kościele ewangelickim. Warto tu nadmienić, że ks. Ćmok zawarł umowę o pracę na prowadzenie punktów katechetycznych z Przewodniczącym PRN w Szczytnie⁹⁷.

⁹⁰ ADMO, Teczka nr 2, Pismo parafii ewangelicko-augsburskiej w Szczytnie do Konsystorza Kościoła ewangelicko-augsburskiego w PRL, z 23 IX 1963 r. Pod pismem podpisał się sekretarz M. Lorkowska i kurator G. Brosch.

⁹¹ ADMO, Teczka nr 2, Pismo ks. dra A. Wantuły do Rady Parafialnej Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Szczytnie, z 28 IX 1963 r.

⁹² Ibidem, Pismo ks. dra A. Wantuły do ks. H. Ćmoka w Wielbarku, z 28 IX 1963 r. L. dz. 2285/63.

⁹³ Ibidem, Protokół Zgromadzenia Parafialnego Ewang.-Augsb. Parafii w Szczytnie, z 19 I 1964 r. W protokole m.in. czytamy: „(...) Zgromadzeniu przewodniczy Senior Diecezji, ks. Edward Busse z Mrągowa. Po zmówieniu modlitwy Przewodniczący Zgromadzenia zarządził wybór Prezydium, do którego powołano: na sekretarza: Marta Lorkowska; na asesorów: Gustaw Brosch; Ewald Wieczorek i Henryk Krawczyk. (...) Lista wyborców zamyka się cyfrą 318 uprawnionych do głosowania, z tego obecnych jest 111. następnie przewodniczący stwierdził, że na liście kandydatów jest tylko jedna osoba, a mianowicie ks. Henryk Ćmok z Wielbarka. (...) Za wyborem ks. Henryka Ćmoka na stanowisko Proboszcza Parafii Ewang.-Augsburskiej w Szczytnie padło 111 głosów ważnych”.

⁹⁴ APE-AwSz, Księga II, z 27 X 1963 r.; z 8 XII 1963 r.

⁹⁵ ADMO, Teczka nr 2, Uchwała Konsystorza, z dnia 25 IV 1964 r.

⁹⁶ Ibidem, Pismo ks. H. Ćmoka do ks. konseniora P. Kubiczka, z 25 VI 1965 r. Na czas nieobecności w parafii ks. Ćmoka zastępował ks. Jan Krzywoń ze Świętajna a także ks. Henryk Szreder z Rozóg.

⁹⁷ ADMO, Teczka nr 2, Pismo ks. H. Ćmoka do Przewodniczącego PRN w Szczytnie, z 27 VIII 1965 r.

Zaś w roku szkolnym 1969/70 ks. Henryk uczył w dziewięciu punktach katechetycznych religii⁹⁸.

Posługę duszpasterską ks. H. Ćmok w parafii Szczytno pełnił do końca 1969 r. w pierwszych dniach stycznia 1970 r. opuścił Polskę. Wyjechał do Niemiec gdzie, jako proboszcz pełnił posługę duszpasterską w parafii w Ennepetal w Nadrenii. Zmarł 1 listopada 2007 r.⁹⁹.

ZAKOŃCZENIE

Okres powojenny wymagał ogromnego hartu ducha od pierwszych duszpasterzy posługujących w Kościele luteranckim w Szczytnie i okolicznych parafiach. Z każdym rokiem piętrzyły się trudności. Przede wszystkim ze strony władz komunistycznych, które postrzegały bardzo często działalność pastorów jako wrogą działalność na rzecz krajów imperialistycznych. Pierwszy luterancki powojenny duszpasterz w Szczytnie oskarżony o działalność szpiegowską spędził w więzieniu kilka miesięcy. Kolejną trudnością i bolączką duchownych luteranckich były malejące parafie w liczbę wiernych z powodu emigracji do Niemiec Zachodnich. Ks. Sachs obsługiwał kilkanaście parafii, podobnie ks. A. Jagucki i H. Ćmok. Byli pionierami duszpasterstwa luteranckiego w Szczytnie i okolicznych parafiach po II wojnie światowej.

PARAFIA EWANGELICKO-AUGSBURSKA W SZCZYTNI W LATACH 1945–1969

STRESZCZENIE

Wraz z końcem II wojny światowej w Prusach Wschodnich przestał funkcjonować Kościół ewangelicko-unijny. Prawnym spadkobiercą stał się Kościół ewangelicko-augsburski w Polsce. Od 1945 r. w parafii luteranckiej w Szczytnie duszpasterzowali duchowni narodowości polskiej. Pierwszym proboszczem parafii był ks. Jerzy Sachs, pochodzący z wielopokoleniowej rodziny pastorskiej. Duszpasterzował w Szczytnie w latach 1945–1951. Kolejnym duszpasterzem był ks. Alfred Jagucki. Do Szczytna przybył z Sorkwit. Poza pracą duszpasterską w parafii pełnił urząd seniora diecezji mazurskiej w latach 1958–1963. Ks. Henryk Ćmok, był kolejnym duszpasterzem luteranckiej parafii w Szczytnie. Posługiwał siedem lat.

⁹⁸ Ibidem, Pismo ks. H. Ćmoka do Przewodniczącego PRN w Szczytnie, z 1 IX 1969 r.

⁹⁹ Zob. *Zmarł ks. Henryk Ćmok*, <https://old.2020.luteranie.pl/>, (dostęp: 14.04.2021 r.)

EVANGELICAL-AUGSBURG PARISH OF SZCZYTNO, 1945–1969

SUMMARY

After the end of World War II, the Evangelical-Union Church ceased to exist in East Prussia. The Evangelical-Augsburg Church of Poland became its legal heir. Since 1945, the Lutheran parish of Szczytno was pastored by priests of Polish nationality. The first pastor of the parish was Rev. Jerzy Sachs, who came from a multi-generational pastoral family. He ministered in Szczytno from 1945 to 1951. The succeeding pastor was Rev. Alfred Jagucki. He came to Szczytno from Sorkwity. Besides his pastoral work in the parish, he held the office of senior minister of the Masurian Diocese from 1958 to 1963. Rev. Henryk Ćmok served as the successive pastor of the Lutheran parish in Szczytno. He held the ministry for seven years.

**DIE EVANGELISCH-AUGSBURGISCHE KIRCHENGEMEINDE
IN ORTELSBURG IN DEN JAHREN 1945–1969**

ZUSAMMENFASSUNG

Mit dem Ende des Zweiten Weltkriegs hörte die evangelisch-augsburgische Kirche in Ostpreußen auf zu existieren. Die evangelisch-augsburgische Kirche in Polen wurde ihre Rechtsnachfolgerin. Seit 1945 wurde die lutherische Gemeinde in Ortelsburg (Szczytno) von Pfarrern polnischer Nationalität geleitet. Der erste Pfarrer der Gemeinde war Jerzy Sachs, der aus einer seit Generationen bestehenden Pastorenfamilie stammte. Er war von 1945 bis 1951 Pfarrer in Ortelsburg und sein Nachfolger war Alfred Jagucki. Er kam aus Sorquitten nach Ortelsburg. Neben seiner seelsorgerischen Tätigkeit in der Kirchengemeinde hatte er von 1958 bis 1963 das Amt des Oberpfarrers der masurischen Diözese inne. Der Seelsorger Henryk Ćmok war der nächste Pfarrer der lutherischen Gemeinde in Ortelsburg. Er diente sieben Jahre lang.

BIBLIOGRAFIA**Źródła Archiwalne****Archiwum Diecezji Mazurskiej w Olsztynie**

Teczka nr 1 – Parafia ewangelicka w Opaleńcu i Wielbarku (1954–1956)

Teczka nr 2 – Parafia ewangelicka w Szczytynie

Teczka nr 3 – Parafia ewangelicka w Rozogach (1947–1977)

Teczka nr 4 – Pisma Rady Diecezjalnej z lat 1956–1979

Teczka nr 5 – Pisma biskupa diecezji mazurskiej ks. R. Bażanowskiego w latach 1992–2005

Teczka nr 6 – Dokumentacja ks. E. Friszke z lat 1946–1956

Teczka nr 7 – Parafia ewangelicka w Świątynie

Teczka nr 8 – Pisma różne z lat 1945–1992
 Teczka nr 9 – Teczka ks. P. Kubiczka (1965–1991)
 Teczka nr 10 – Dokumentacja ks. A. Jaguckiego z lat 1952–1964

Archiwum Państwowe w Olsztynie

Akta Urzędu Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski (1945–1950)
 KW PZPR, Wydział Administracyjny

- Informacje dotyczące mniejszości narodowościowej za lata 1949–1969
- Informacje dotyczące kleru za lata 1948–1974

 PWRN w Olsztynie, Wydział do Spraw Wyznań

- Akta Kościoła ewangelicko-augsburskiego za lata 1945–1980
- Akta Kościoła metodystycznego za lata 1945–1978

 Urząd Wojewódzki w Olsztynie

Archiwum Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Szczycinie

Księga A, protokoły parafii ewangelicko-augsburskiej (Rańsk, Rybno, Targowo)
 Księga I – protokoły Rady Parafialnej Zgromadzenia Parafialnego (Szczycino) z lat 1954–1962
 Księga II – protokoły Rady Parafialnej (Szczycino) z lat 1962–1963
 Księga III – protokoły parafii w Szczycinie z lat 1974–1991
 Teczka nr 1 – Pisma różne z lat 1991–1992
 Teczka nr 2 – Dokumentacja Parafii z lat 1992–1995
 Teczka nr 3 – Korespondencja z lat 1979–1991
 Teczka nr 4 – Pisma z lat 1984–1994

Instytut Pamięci Narodowej w Białymstoku

Materiały z opracowania kleru rzymskokatolickiego na terenie pow. Szczycino (1948–1963)

Opracowania

Bielawny K., *Dzieje ludności luteranckiej i rzymskokatolickiej w Gawrzyżkach na Mazurach w XX stuleciu*, Nurt 2015, R. 49, s. 193–210.
 Bielawny K., *Dzieje parafii luteranckiej w Świątynie – na Mazurach po 1945 r.*, w: *Veritas Christi Liberat*, pod. red. K. Parzych-Blakiewicz, Olsztyn 2014, s. 430–441.
 Bielawny K., *Dzieje parafii rzymskokatolickiej w Dźwierzutach*, Olsztyn 2013.
 Bielawny K., *Kościół ewangelicko-augsburski na Warmii i Mazurach po II wojnie światowej w spojrzeniu historyczno-ekumenicznym*, Olsztyn 2008.
 Bielawny K., *Kościół metodystyczny na Mazurach po II wojnie światowej*, w: *Polski protestantyzm w czasach nazizmu i komunizmu*, pod. red. J. Kłaczkowa, Toruń 2009, s. 477–502.
 Bielawny K., *Sacrum i profanum na przykładzie luteranckich kościołów jubileuszowych w Prusach Wschodnich*, SE 2017, t. XVIII, s. 139–156.
 Gajdacz E., *Śp. Matka Przełożona – Danuta Wanda Gerke*, KE 1998, R. 112, s. 100–103.
 Jagucki A., *Mazurskie dole i niedole*, Olsztyn 2004.
 Janowski B.M., *Księża Kościoła ewangelicko-augsburskiego. Dodatek okolicznościowy*, Warszawa 2004.
 Józwiak E., *Człowiek modlitwy i miłości*, w: *Dziękczynienie za moc krzyża w 100-lecie urodzin ks. konseniora Jerzego Sachsa*, Pszczyna 2011.
 Józwiak E., *Kawałek nieba w sobie – w 25. rocznicę śmierci ks. Jerzego Sachsa*, Zwiastun 2002, nr 2 z 27 I.
 Karski K., *Dążenia ekumeniczne we współczesnym świecie*, Warszawa 1986.
 Kiszka-Bruell J., *Matka Przełożona Siostra Diakonisa Danuta Gerke*, Cieszyn 2004.

- Kossert A., *Między dwiema tradycjami. Trudna historia Kościoła ewangelickiego na Mazurach po roku 1945*, „Borussia” 1998–1999 nr 17, s. 113–137.
- Sachs J., *Wspomnienia Mazurskie (fragmenty) i listy do Rodziców*, KE 1995, R. 109, s. 267–274.
- Wegner T., Ród Sachsów, KE 1997, R. 111, s. 201–205.
- Wspomnienie – Śp. Ks. Jerzy Sachs*, KE 1978, R. 91, s. 51–54.
- Urban K., *Luteranie i metodyści na Mazurach 1945–1957. Wybór materiałów*, Kraków 2000.
- Zmarł ks. Henryk Ćmok, <https://old2020.luteranie.pl/>, (dostęp: 14.04.2021 r.).